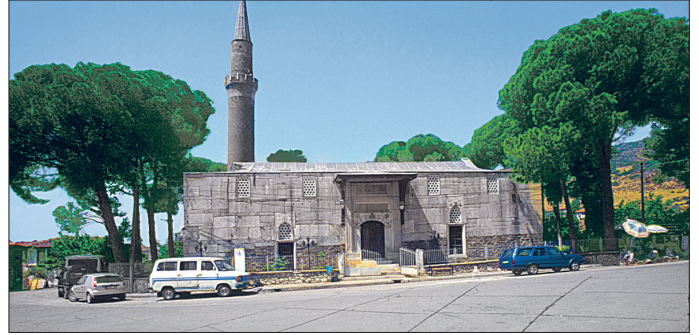

pının iki yanında altta ve üstte süslemeli ikişer pencere yer alır. Cephenin güney köşesine dikdörtgen bir niş içinde devşirme mermer aslan heykeli yerleştirilmiştir. Güneybatı köşesindeki tuğladan silindirik minare, gövdesini kaplayan firuze sırlı tuğlalardan zikzak baklavaı örgüsüyle Selçuklu geleneğini yansıtan bir örnektir. Yapının ana girişi kuzey tarafındadır. Bu kısımda sonradan yapılan ve 1944 depreminde yıkılan bir son cemaat yeri bulunuyordu. Kapı üzerindeki iki satırlık sülüs kitâbede inşa tarihi ile bâni adı yazılıdır. Kare planlı iç mekân, dört sıra halindeki on beş sütunun arasına kuzey-güney doğrultusunda atılan kemerlerle derinlemesine beş nefe bölünmüştür. Daha geniş tutulan orta nefte mihrap önünde pandantifli bir kubbe vardır. Yapıyı orta nefi çift, yan nefleri tek yöne eğimli ahşap konstrüksiyonlu çatı örter. Kemerler başlıklarıyla birlikte devşirme sütunlara oturur.

İç mekân çini ve ahşap işçiliği açısından önemlidir. Mihrapla mihrap önü mekânının orta nefte bakan kemeri koyu mor ve firuze renginde mozaik-çini süslemelidir. Kemerin üstünü iç içe kesişen altıgenlerle birlikte sülüs bir kitâbe kuşağı kaplar. Mukarnas kavsaralı, dikdörtgen planlı, nişli mihrapta ise geometrik desenlerin ağırlıkta bulunduğu bir kompozisyon hâkimdir. Selçuklu geleneğini yansıtan mihrabın çini süslemesinde bugün yer yer dökmeler meydana gelmiştir. Çini süslemenin bu kadarla sınırlı olmayıp zama-

Birgi Ulucamii'nde pencere üzerindeki dilimli kemerli küçük pencerelerden biriyle devşirme aslan heykeli

Birgi
Ulucamii
ve kitâbesi

nında kubbenin de mozaik-çini ya da sırlı tuğla kaplandığı tahmin edilmektedir. 722 (1322) tarihli künde-kârî tekniğindeki ceviz minber Muzafferüddin b. Abdülvâhid adlı ustanın eseridir. İç mekânda alt pencereleri örten ahşap kapaklar farklı kompozisyon özellikleri ve çok özenli işçilikleriyle dikkat çeker. Kapı ve pencere kanatlarının minberle aynı zamanda ve büyük ihtimalle aynı usta tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Birgi Ulucamii, planıyla mimari açıdan bir yenilik getirmeyen asıl gelişmeyi dış cephe düzeniyle göstermektedir. Yapıda çift sıra pencereli, dışa açık, daha hareketli cephe tasarımlarıyla çarpıcı, kayda değer bir değişim sağlanmıştır. Malzemesi ve özenli işçiliğiyle öne çıkan doğu cephesinin düğümlü geçmeli, dilimli kemerli dekoratif mermer pencerelerinde Memlük mimarisinin etkileri görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 174-175; İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Kitâbeler II*, İstanbul 1347/1929, s. 107-115; R. M. Riefstahl, *Cenubu Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi* (trc. Cezmi Tahir Bertin), İstanbul 1941, s. 20-24, 80-83, plan 32, rs. 33; Ali Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul 1958, s. 96-97; Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul 1976, s. 55; a.mlf., "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *STY*, III (1970), s. 135-149; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 211-212; Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatı'nın Gelişmesi*, İstanbul 1986, s. 128-129; Hakkı Önkâl, "Birgi Ulu Camii Hakkında Bazı Mülâhazalar", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: Bildiriler, Ankara 1995, III, 31-36; Selda Kalfazade, *Anadolu'da Aydınoğulları Dönemi Mimari-si* (doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 39-79; a.mlf., "Aydınoğlu Eserlerinde Çini Kullanımına Dair", Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları (haz. Yıldız Demirel), İstanbul 1996, s. 97-102; a.mlf., "Birgi'de Aydınoğlu Devri Mimari", *Sanatsal Mozaik*, III/28, İstanbul

1998, s. 36-43; Köprülüzâde M. Fuad, "Aydınoğulları Tarihine Ait", *TM*, II (1928), s. 422-424; Halim Baki Kunter, "Birgi'de Ulucamii", *Çilkü*, I/2, Ankara 1947, s. 11-13; M. Zeki Oral, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *VD*, sy. 5 (1962), s. 60-62; Ali Haydar Bayat, "Birgi Ulu Camii Ahşap İşleri", *Antik Dekor*, sy. 32, İstanbul 1995, s. 94-97.

SELDA KALFAZADE

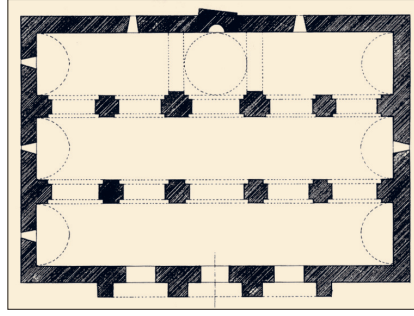
Bitlis Ulucamii. Küfi kitâbesine göre yapı 545 (1150) yılında Mervânoğulları'ndan Ebû'l-Muzaffer Muhammed tarafından yaptırılmıştır. Ancak bu kitâbenin onarım kitâbesi olduğunu ileri sürenler de vardır. Birçok defa onarım gören ve 1062'de (1652) esaslı şekilde elden geçirilen yapı 1916'daki Rus işgali sırasında hasar görmüş, 1985 yılında tekrar onarılmış, yapıya son cemaat yeri ve bazı pencerelerin eklenmesinin yanı sıra dereye bakan batı kenarı boyunca bir teras duvarı örülmüş, ayrıca kuzey yönüne müstemilât, helâ gibi yapılar inşa edilmiştir.

Doğu-batı istikametinde enine gelişen mihraba paralel üç nefli ve mihrap önü kubbeli yapı kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Doğu cephesinde yuvarlak kemerli, batı cephesinde müdahale görerek genişletilen dikdörtgen formlu üçer pencere, kuzey ve güney cephesinde ikişer pencere açıklığı yer almaktadır. Silindirik kasnağında dört pencere bulunan pandantifli kubbe dıştan taş bir külâhla örtülüdür. Beşik tonozlu neflerin üstü aslında düz topraklı, onarım sonrası kurşun kaplı kırma çatıya dönüştürülmüştür. Onarım esnasında girişin sağlandığı kuzey cephesi değişime uğramış, bu yöne betonarme bir son cemaat yeri ilâve edilmiştir. Caminin ana kütesinden biraz daha alçakta kalan bu bölüm ortada kapı, iki yanda birer

ULUCAMI

pencere olmak üzere altta üç adet yuvarlak kemerli açıklığa sahipken üstteki üç pencere açıklığı dikdörtgen formudur. Harim mekânına üç kapı ile giriş sağlanmaktadır. Orta kapının solunda yedi satırlık Arapça küfî kitâbe, doğudaki kapının üzerinde ise dört kartuşlu ikinci bir kitâbe mevcuttur. Harim, mihraba paralel yönde uzanan sekiz adet dört kollu pâyenin taşıdığı sivri kemerlerle üç nefe ayrılmıştır. Doğu ve batı cephelerinde duvara gömülü olan bu pâyelerden mihrap önünde yer alan ikisi kubbeyi vurgulamak üzere diğerlerinden daha kalın ve zengin profilidir. Yarım daire planlı nişe sahip mihrap ikiz sütunlara oturan hafif sivri kemerli bir düzenleme gösterir. Dikdörtgen bir çerçeve içine alınan mihrabın çevresi fayans kaplanmıştır. Sade bir şekilde tasarlanan harim mekânının geçmişte ahşap bir mahfilinin bulunduğu bilinmektedir.

Caminin kuzeybatı yönünde ayrı bir kütile halinde minare kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Kare kaide üzerine oturan ve iki silme ile sonlanan pabuçluğun köşeleri pahlanmıştır. Profilli bileziklerle üç eşit bölüme ayrılan kalın silindirik gövde tek şerefelidir. Bir dönem saat kulesine dönüştürülmesi düşünülen minarenin petek bölümünde bazı değişiklikler yapılmıştır. 1970'li yıllara kadar mevcut durumunu koruyan minarenin üst bölümü sonrakı dönemde yıldırım düşmesi sonucu hasar görerek yenilenmiştir. Bugün masif olan petek bölümü taş bir külâhla sonlanmaktadır. Minarenin 898 (1493) tarihli iki satırlık kitâbesinden dolayı geç dönemde yapıldığını ileri süren görüşlerin yanı sıra bunun bir onarım kitâbesi olduğunu belirten görüşler de vardır. Bitlis Ulucamii yalnızca Bitlis'in değil bütün Anadolu'nun en erken tarihli yapılarından biridir. Yapı, mihrap önü kubbeleri planı ve sağlam kesme taş mimarisiyle Artuklu cami

Bitlis Ulucamii'nin planı

mimarisinin gelişimini etkilemiştir ve Büyük Selçuklu mimarisinin Anadolu'daki en der örneklerinden biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Oktay Aslanapa, "1959 Haziranında Bir Doğu Anadolu Gezisine Dair Notlar", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959), Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1962, s. 48-49; a.mlf., *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 103-104; M. Oluş Anık, *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*, Ankara 1971, s. 13-15; *Bitlis İl Yıllığı*, 1971, Ankara 1971, s. 69; *Bitlis İl Yıllığı*, 1973, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 11, 130; Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 290; Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskânı (XII-XIII. Yüzyıl)*, Ankara 1992, s. 39; Haşim Karpuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, Konya 2001, s. 26; Abdüsselam Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II: Bitlis*, Ankara 2002, s. 21-24; Necia Verel, "Bitlis Camileri", *Vakıflar Bülteni*, sy. 1, İstanbul 1970, s. 128-142.

TUĞBA ERZİNCAN

Bursa Ulucamii. Minberindeki tarihten 802 (1399-1400) yılında tamamlandığı anlaşılan cami ve külliye I. Bayezid yaptırmıştır. Mimarı kesin olarak bilinmemekle beraber Ali Neccâr ya da Hacı İvaz Paşa tarafından inşa edildiği düşünülmektedir. Bursa salnâmelerinde, "Ahvâl-i umûmiyyesinden binayı yapan mimarın Rum olduğu anlaşıyor" şeklinde bir bilgi varsa da doğruluk derecesi tartışılabilir. İlk planlandığında cami, medrese, hamam, bedesten, dükkânlar ve meşrutalardan teşekkül eden bir külliye halinde tasarlanmış, daha sonraki devirlerde etrafına şadırvanlar, muvakkithâne, muallimhâne, müezzin ve muvakkit odaları gibi yapılar ilâve edilmiştir. Son yıllarda bu ilâve yapılar ortadan kalkmış, hamamı da işlevini yitirmiştir. Cami, bedesten ve medrese etrafındaki dükkânlar aslı vazifelerini yürütmektedir. 1494, 1503, 1551, 1563, 1567, 1572, 1583, 1670, 1732, 1737, 1740, 1742

yıllarında tamir edilen cami en kapsamlı onarımını 1855 depreminden sonra görmüş, 907.500 kuruş harcanarak 1862 yılında yeniden ibadete açılmıştır.

Cami mekânı 55 x 69 m. boyutlarında kareye yakın dikdörtgen planlı olup yirmi kubbelidir. Kuzeydeki taçkapı dışında doğu ve batı cephelerinde iki kapısı daha vardır. Büyük silmelerle hafifletilen cephelere altta yirmi altı, üstte otuz iki pencere açıldığı gibi onikigen planlı mermer havuzun kubbesinin üzeri açık bırakılarak caminin havalandırılması ve ışık alması sağlanmıştır. Yapıyı örten 11 m. çapındaki kubbeler on iki adet kare pâye ile taşınmaktadır. Bu ayakların her yüzünde celi sülüs ve küfî hatlarla esmâ-i hüsnâdan örnekler yazılmıştır. Caminin içini âdeta hat müzesine çeviren ayaklardaki ve duvarlardaki yazılar Abdülfettah Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Sâmî Efendi, Mehmed Şefik Bey gibi meşhur hattatlara, tahrir ve konturlar da Mücellid Mehmed Efendi'ye aittir; camide II. Mahmud'a ait bir levha da yer almaktadır. XVI. yüzyılda varlığı bilinen bu yazılar en son 1855 depreminin ardından tamir görmüş, bir kısmı onarılmış, bir kısmı da silinip yeniden yazılmıştır.

Caminin ceviz ağacından künde-kâr minberi bir sanat şaheseridir. Ustası el-Hâc Muhammed b. Abdülazîz İbnü'd-Dakkî'dir. Minberin ilginç özelliklerinden biri de Kur'ân-ı Kerîm'deki âyet sayısına tekabül eden 6666 adet parçadan meydana gelmesidir. Bundan daha da önemlisi minberin mihraba bakan doğu yüzünde güneş sisteminin yani güneş ile gezegenlerinin, batı yüzünde ise galaksi sisteminin tasvir edilmiş olmasıdır. Mihraptaki süslemeler 1862 yılında Bursa'ya sürgün edi-

Bitlis
Ulucamii'nin
minaresi

Bursa Ulucamii'nin planı

